

Det middeldanske baggrundsfelt: Subjekts- og letledspladser

Lennart Westergaard

Abstract

According to Diderichsen (1941), Middle Danish word order corresponds closely to Modern Danish word order, although he acknowledges certain deviations. However, Heltoft (2003) contends that Middle Danish word order had a different structure than Modern Danish word order. He argues that Middle Danish word order iconically expressed a focus background distinction. Constituents which appear between the finite verb and the negation are said to be coded as backgrounded or non-focused constituents. In this paper, I propose a compromise. Based on a corpus study, I argue that within Heltoft's background field, Middle Danish had a designated subject position. This position is located immediately after the finite verb and succeeded by light or background pronouns.

Nøgleord

subjekt, topologi, middeldansk, lette pronomener

1. Introduktion¹

I sin disputats *Sætningsbygningen i Skaanske Lov* argumenterer Diderichsen (1941: 34-37) for, at man i middeldansk grundlæggende har samme ledstilling som i moderne dansk. Sætningen kan inddeles i tre felter, for-, central- og slutfelt, med respektive funktionsbetegnelser, fundament, aktual- og indholdsfelt. Inden for aktual- og indholdsfeltet har sætningsledene en fast rækkefølge, således at verbaler (v) kommer før nominaler (n), som igen står før adverbialer (a) i de to felter (i i deklarativ ledstilling, jf. Hansen & Heltoft 2011: 1569):

¹ Jeg skylder Torben Juul Jensen og en anonym bedømmer tak for værdifulde kommentarer.

(1)	forfelt	–	centralfelt	–	slutfelt
	fundament	–	aktualfelt	–	indholdsfelt
	F	–	v n a	–	V N A

Ifølge Diderichsen er der blot flere undtagelser til strukturen i middeldansk, end der er i moderne dansk. Det drejer sig om undtagelser mht. vægtprincippet (1. og 2.) og særlige forbindelser svarende til forskellige former for inkorporering (3., 4. og 5.):

1. Tryksvage pronomener kan placeres før subjekter ”af tungere Karakter”:
 (2) uiti þæt faþur barns. (som citeret i Diderichsen 1943: 36)
 ’bevise det (obj) faderens barn (subj)’
 ’da skal barnets fader bevise det’²
2. Tunge subjekter kan slutstilles:
 (3) bõtæ ok þre mark hin, ær þem a (som citeret i Diderichsen 1943: 174)
 ’bøde også tre mark (obj) den, som dem ejer (subj)’
 ’da skal også ham, der ejer dem, bøde tre mark’
3. I de tilfælde, hvor forbindelsen mellem verbalet og et sætningsled svarer til en enhedstryksforbindelse i moderne dansk, kan sætningsleddet stå sammen med verbalet og dermed bl.a. foran subjektet:
 (4) liggi (...) wiþær hans friþ (som citeret i Diderichsen 1943: 37)
 ’ligge ved hans fred (subj)’
 ’da skal han tabe sin fred’
4. I de tilfælde hvor et personligt objekt kan betragtes som et indholdsmæssigt eller logisk subjekt, kan det stå før det egentlige subjekt:

2 Oversættelserne af eksemplerne fra de gamle danske love er enten inspireret af eller kopieret i sin helhed fra Kroman & Juul (1945) oversættelse. Jeg har tilpasset dem til moderne retskrivning.

- (5) Gar børnum ysilðæ ofna hændær. (som citeret i Diderichsen 1943: 37)
 ’Går børn (obj) usselt (subj) på hænder’
 ’Kommer børnene ud for trang’

5. I passivkonstruktioner, hvor et upersonligt subjekt udtrykker ét begreb sammen med verbet, kan subjektet stå sidst i sætningen:

- (6) at hanum war stæfnd þing (som citeret i Diderichsen 1943: 37; 175)
 ’at ham (obj) var stævnet ting (subj)’
 ’at der var stævnet ham ting’

På trods af disse undtagelser regner Diderichsen med, at sætningsledde-
 ne allerede i middeldansk havde en fast rækkefølge svarende til moderne
 dansk.

Dette har Heltoft opponeret imod (1995: 139-161; baseret på Peder-
 sen 1993: 200-204; sml. Heltoft 2003: 43; 2019: 161-164). Heltoft (1995:
 143-145) påpeger, at et eksempel som (7) ikke kan forklares med nogen af
 Diderichsens undtagelser. Subjektet (*arfui hans* ’hans arvinger’) står her i
 slutfeltet (efter det infinitte verbal *dylia* ’nægte’). Da pronomenet står i for-
 feltet, kan subjektet ikke være fortrængt af pronomenet (vs. 1). Subjektet
 er ikke tungt (vs. 2). Der er ikke tale om en form for inkorporering (vs. 3).
 Der er ikke et objekt, der fungerer som indholdssubjekt (vs. 4). Endelig er
 der ikke nogen passiv-konstruktion, som kunne forklare subjektets place-
 ring (vs. 5):

- (7) Æn vm thæt vil dylia arfui hans. at hanum døthum.
 ’men hvis det vil nægte arving hans (subj) ved ham død’
 ’men om en af hans arvinger vil bestride det efter hans død’
 (Skånske Kirkelov ca. 1350, som citeret i Heltoft 1995: 143)

Han argumenterer i stedet for, at den middeldanske ledstilling er væsens-
 forskellig fra den moderne danske: Centralfeltspacering er med til at an-
 give en fokus-baggrundsdistinktion, ikke sætningsledsfunktioner. Hvad
 der placeres før negationens plads, er baggrundsinformation, hvad der
 placeres efter denne, er i fokusdomænet. Led, der er i fokus, forstås som
 led, som afsenderen forventer, modtageren kunne være uenig i (’what he
 – the speaker – wishes the hearer to contest, should he disagree or hesitate

in accepting the utterance” Heltoft 2003: 52)³. Baggrund defineres som kodet ikke-fokus (ibid. 54):

	k	forfelt	V_{fin}	centralfelt			V_{inf}	slutfelt
				baggrund	neg.	fokus		
(8)		Thænnæ sten 'denne sten	ma kan		æi ej	eld ild	skathe skade'	
		'denne sten kan (selv) ild ikke skade'						
(9)		han 'han	giorthe gjorde	bondanum bonden	æy ej	mera schatha mere skade	j thy af hoggi i det afhug	
		'han gjorde ikke bonden mere skade i det afhug'						

Figur 1: Middeldansk sætningskema efter og med eksempler fra Heltoft (2019a: 162; 2003: 43)

Som indikeret i oversættelsen antages det, at subjektet *eld* ('ild') er i fokus i (8). I (9) er objektet *bondanum* ('bonden') placeret i baggrundsfeltet, og ifølge Heltofts analyse er det dermed markeret som ikke-fokus.

I modsætning til, hvad Diderichsen i sin analyse kommer frem til, har Middeldansk ifølge denne analyse ikke nogen dedikeret subjektspads (Heltoft 2019: 134; 2001: 193; 2003: 43). Dette mener jeg ikke er helt korrekt, og jeg vil foreslå et kompromis mellem Diderichsens og Heltofts analyse: Selvom middeldansk ledstilling er væsensforskellig fra moderne dansk ledstilling ved primært at udtrykke informationsstrukturelle betydninger, kan man i middeldansk regne med en subjektspads. Kun subjektet kan stå umiddelbart efter det finitte verbal og afgrænses her til højre af en letledsplads, hvor ikke-fokuserede pronomener står.

Jeg vil dermed argumentere for følgende generalisering:

(10) finit verbal > subjekt > letledsplads

Hypotesen om en subjektspads implicerer dermed også en hypotese om en middeldansk letledsplads. En sådan findes ifølge Heltoft (2005: 152) dog heller ikke endnu i middeldansk (men jf. Pedersen 1993: 202-4 og referencerne dér for samme plads i gammelnorsk og fornsvensk). Hel-

3 Sigtet med artiklen er ikke at diskutere Heltofts informationsstrukturelle analyse, og for en mere udførlig diskussion af fokusbegrebet henvises derfor til Heltoft (2003: 51-54) og referencerne der.

toft antager, at pronomener i et eksempel som (11) blot er placeret i baggrundsfeltet og ikke på en mulig middeldansk letledsplads:

- (11) æn wilt thu **mic thæt** æi sighæ (...)
 'men vil du **mig det** ej sige'
 'men vil du ikke sige **mig det** (...)'
 (Christinalengenden 1300, som citeret i Heltoft 2005: 152)

Artiklens argumentation for en middeldansk subjektsplads, er derimod også en argumentation for en middeldansk letledsplads. Den middeldanske letledsplads er dog strukturelt forskelligt fra dens moderne danske efterfølger, da de ikke-fokuserede pronomener også kan placeres her, når sætningen indeholder et infinit verbal (jf. (11) som påpeget i Heltoft 2005: 152). Dette er som bekendt ikke en mulighed for ikke-fokuserede pronomener i moderne dansk:

- (12) *men vil du **mig det** ikke sige, så (...)

Da vi ikke med sikkerhed kan antage, at pronomener, der placeres på letledspladsen faktisk er lette i middeldansk, vil jeg omtale dem som baggrundspronomener, dvs. pronomener, der i den konkrete ytring ikke er fokuserede, og som kan placeres i letledspladsen i moderne dansk.

Resten af artiklen er struktureret som følger: I afsnit 2 vil jeg meget kort diskutere to metodisk-teoretiske aspekter ved sætningsskemaanalysen: 1. hvordan man kan rekonstruere et sætningsskema uden at basere analysen på maksimaludfyldte eksempler, og 2. hvad der skal til for, at en plads tæller som en plads. I afsnit 3 præsenterer jeg min korpusanalyse, der afprøver generaliseringen i (10). I afsnit 4 kommer jeg kort ind på nogle diakrone konsekvenser af analysen for subjektets udviklingshistorie. I afsnit 5 sammenfatter jeg de væsentligste pointer.

2. Topologisk analyse

Hvor i sætningen et led placeres, kan være afgørende for leddets og sætningens tolkning. For eksempel: Om en NP placeres før en evt. negation, er afgørende for, om vi tolker den som subjekt eller objekt i moderne dansk:

- (13) Bo spiste ikke **fisken**.
- (14) Bo spiste **fisken** ikke.

Sætningsskemaet er en strukturel beskrivelse af det udtrykssystem, der er med til at kode sådant indhold. Det gengiver, hvor forskellige led kan (og dermed også ikke kan) eller skal placeres. Som diskuteret i afsnit 1 er udtrykssystemet ikke begrænset til kodning af syntaktiske funktioner, men kan også kode informationsstruktur m.m. (Diderichsen 1966[1943]: 54-55).

Idet sætningsskemaet er en strukturbeskrivelse, skal det være maksimalt generelt, dvs. mere komplekse sætninger skal kunne beskrives på samme måde som enklere sætninger og omvendt. En sådan generalitet opnår man typisk ved at basere analysen på maksimaludfyldning, dvs. bygge analysen på så komplekse sætninger som muligt og så abstrahere leddenes indbyrdes rækkefølge herfra (Diderichsen 1966[1943]: 54-55). Dette indebærer dog et problem for historiske analyser. Her kan det være svært at finde (mange) gode eksempler med maksimaludfyldning.

Man kan i stedet basere analysen på en antagelse om transitive relationer: Hvis rækkefølge $A > B$ og rækkefølgen $B > C$ kan etableres, og vi ikke finder eksempler på rækkefølgen $C > A$ (som ikke kan forklares på anden vis, fx placering i topikaliserings- eller fokuseringspladser), kan vi deducere skemaet: $A > B > C$.

Et andet spørgsmål er, hvornår man kan regne med, at en plads er en plads. Som minimum må man her kræve, at en topologisk veldefinerbar plads kun tillader én type led. I det tilfælde vil pladsen have et symbolsk potentiale, dvs. angive, at et led, der placeres her, er af den type, pladsen tillader. Pladsen vil da udtrykke, at leddet fx har en specifik syntaktisk eller informationsstrukturel funktion. Om samme type led også kan optræde på andre pladser eller felter, er sekundært. I moderne dansk kan de fleste led jo også stå i forfeltet og ikke bare på deres pladser senere i sætningen, hvor deres sætningsledsfunktion kodes.

3. Korpusundersøgelsen

I det følgende præsenteres først korpusundersøgelsens materiale. Derefter diskuterer jeg min operationalisering af hypotesen om generalisering (10). Til sidst præsenteres resultaterne.

3.1. *Materiale*

Materialet for korpusundersøgelsen dækker perioden fra ca. 1300 til ca. 1500 og indeholder 278.572 løbende ord. Siden jeg er interesseret i kategoriale forskelle (*langue*: (u)mulighed), snarere end ususmønstre (*parole*: tendenser), har jeg vægtet mængde over balance. Mit korpus består af alle de tekster fra den pågældende periode, der er tilgængelige på tekstnet.dk eller på DUDS (duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/). Rationalet er, at jo flere tekster, jeg inkluderer, desto større er sandsynligheden for, at jeg finder modeksempler til min hypotese. Materialet er derfor et bekvemmelighedssample.

Følgende tekster indgår i materialet. Digitale udgaver af teksterne kan tilgås på enten tekstnet.dk eller på DUDS (duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/). Her kan der derudover findes yderligere tekstkritisk information:

- Eriks lov AM 455,12 (1300) (Tekstnet)
- Skriftmaalsbøn K48 (1300) (Tekstnet)
- Skrifter af Harpestreng nks 66,8, k48, nks70r og k4 (1300-1480) (Tekstnet)
- Flensborg stadsret (1300) (Tekstnet)
- Kongetal AM 28,8 (1300) (Tekstnet)
- Landegrænse mellem Danmark og Sverige AM 28,8 (1300) (Tekstnet)
- Legendefragment Christinalegende Camb. Add. 3827,1 (Tekstnet) (1300) (Tekstnet)
- Legendefragmenter Camb. Add. 3827,1 (1300) (Tekstnet)
- Legendefragmenter k48 (1300) (Tekstnet)
- Lucidarius AM 76, 8° (1350; håndskrift fra ca. 1460) (Tekstnet)
- Runekrønike AM 28, 8, fragment (1300) (Tekstnet)
- Sjællandske Kirkelov AM 455,12 (1300) (Tekstnet)
- Skånske lov AM 28, 8 (1300) (Tekstnet)
- Valdemars lov AM 455,12 (1300) (Tekstnet)
- Jyske Lov NKS 295,8 (1325) (Tekstnet)
- Skaanske Kirkelov AM 28,8 (1350-1400) (Tekstnet)
- Julemærker NKS 66,8 (1375-1400) (Tekstnet)
- Rydårbogen E don. Var. 3,8 (1400) (Tekstnet)
- Gesta Danorum b77 (1400-1450) (Tekstnet)

Siæla Trøst (1425) (DUDS)
 Peder Laales ordsprog NKS 813x,4 (1450) (Tekstnet)
 Lægebog fra top til taa D600 (1450-1500) (Tekstnet)
 Lægebog GKS 3487,8 (1475-1500) (Tekstnet)
 Uddrag af Karl Magnus Krønike (1480) (DUDS)

Mange af de citerede tekster mangler sidetal i den digitale udgave. Eksemplerne, der citeres i det følgende, kan dog fremfindes ved at bruge søgefunktionen i den digitale udgave.

Teksterne har jeg indlæst i korpusværktøjet *AntConc* (Anthony 2022). Ingen yderligere tekstbehandling har været nødvendig.

3.2. Operationalisering af hypotesen, korpus-søgning og sortering

Pladser i sætningsskemaet er, som navnet antyder, skematiske, dvs. de har ikke selv materiel form. Deres betydning beror i stedet på leddenes indbyrdes rækkefølge. Det gør det umuligt at søge på en plads i en søgemaskine, der udelukkende tillader at søge på grafemer. Man kan kun søge på materiale, der kan stå på pladsen. Jeg har derfor valgt pronomenet *han* som stedfortræder for letledspladsen. Ved at søge på *han* og dets kasusvarianter kan det dermed afklares, hvad der kan stå på spørgsmålstegnets plads i (15):

(15) finit verbal > ? > *han/ham*
 (letledsplads)

De følgende tre mønstre er logisk mulige:

1. ? = udelukkende subjekter
2. ? = subjekter og adverbialer
3. ? = subjekter, adverbialer og objekter

Mønster 1. og 2. ville sandsynliggøre⁴ hypotesen om en subjektspads, da disse to mønstre ville indikere at den eneste NP-type, der kan stå før baggrundspronomenene, var subjektet. Mønster 1. ville derudover betyde,

⁴ Da hypotesen er en hypotese om umuligheden af en struktur, kan den i princippet udelukkende bekræftes ved hjælp af negativ evidens. Da det er umuligt at fremskaffe sådan evidens på baggrund historisk materiale, kan hypotesen kun sandsynliggøres.

at der kun er én plads før baggrundspronomenene. Dermed ville fundet også implicere en generalisering for adverbialernes ledstilling, nemlig at disse lige som objekter ikke kan placeres før baggrundspronomenene. Mønster 3. ville afkræfte hypotesen.

For at foregribe konklusionen ser det ud til, at mønster 1. gælder. En sådan tolkning af materialet kræver dog en yderligere kvalitativ analyse, og jeg vil derfor præsentere og diskutere resultater, der taler for mønstre 1. og 2., individuelt i afsnit 3.3 og 3.4.

For at finde alle forekomster af rammen (15) har jeg fremsøgt alle forekomster af subjekts- og objektsformerne af pronomenet *han* (dvs. *han* og *hanum*⁵) gennem søgestrengen ”han^{*}”⁶. Søgningen gav 9.544 fund. Falske positive som *hand* (’hånd’), *hans*, det feminine akkusativpronomen *hana* (’hende’) m.m. har jeg frasorteret.

Da det udelukkende er sætninger, hvor pronomenet er placeret i baggrundsfeltet, der er relevante for undersøgelsen, har jeg også frasorteret eksempler, hvor pronomenet entydigt er placeret i forfeltet, dvs. før et finit verbal som *ær* (’er’) i (16), eller entydigt i slutfeltet, dvs. efter et infinit verbal som *teftet* (’smagt’) i (17):

- (16) **han** ær ey rættir cristin man
 ’han er ej ret kristen mand’
 ’han er ikke en god kristen mand’
 (SjT, 1425)

- (17) saa ath aldri fangæ thee full teftet **hanum**
 ‘så at aldrig får de fult smagt **ham**’
 ’så at de aldrig får smagt **det** til fulde’
 (Luc, 1350)

Jeg har dog beholdt sådanne eksempler, hvor det er tvetydigt, om pronomenet er placeret i centralfeltet eller i slutfeltet som i (18), hvor pronomenet står efter det finitte verbal *hauæ* (’have’ i konjunktiv), men der ikke er noget til at afgøre, om pronomenet står i centralfeltet eller slutfeltet:

5 Subjekt- og objektformen af *han* har følgende ortografiske varianter i materialet: *han*, *hann*, *hanom*, *hanum* og *hannum*, og jeg antager, at dette er nogenlunde dækkende mht. den ortografiske variation.

6 Asterisken er en jokerposition for ét eller flere grafemer inden for samme grafemstreng.

- (18) tha hauæ **han** sin eghæn thræl
 'da have **han** sin egen træl'
 'da skal **han** have sin egen træl'

Jeg har vurderet, at dette ikke udgør et problem, da en sådan grovmasket søgning favoriserer modhypotesen, altså mønster 3.

I mange tilfælde kan det være svært at afgøre, om et pronomen er baggrund eller fokus, og dermed, om det er placeret i baggrunds- eller i fokusfeltet. Jeg har derfor ikke skelnet mellem baggrunds- og fokuspronomen og behandlet alle pronomen som potentielt værende baggrundspronomen (men se den kvalitative del af analysen i afsnit 3.4). Dette kunne være et problem, da en objekt-NP i princippet kan optræde før et fokuseret subjektspronomen, uden at det ville modsige generalisering (10), da det er udelukket, at pronomenet er placeret i baggrundsfeltet (altså letledspladsen i (10)), hvis det er fokuseret (baggrundsfeltet udtrykker jo netop 'baggrund' og er derfor uforenelig med fokuserede led). Unøjagtigheden kommer dog igen modhypotesen til gode.

Derimod har jeg frasorteret eksempler, hvor pronomenet ikke er det første pronomen i centralfeltet. Generaliseringen i (10) og den topologiske ramme i (15) er en generalisering, der udelukkende vedrører positionen mellem finit verbal og det første evt. pronomen. Pronomen, der optræder efter andre pronomen og andet materiale, siger derfor ikke noget om, hvad der kan stå i den relevante position i (15). I (19) står *wæl* ('godt') før *hanum* ('ham'), men efter *han*. *Wæl* er dermed ikke relevant for rammen i (15) og dermed heller ikke for generalisering (10):

- (19) tha ma han wæl **hanum** logh fæstæ at thet ær hans hemæ fød.
 'da kan han godt **ham** lov fæste at det er hans hjemmefødt'
 'da kan han godt præstere **ham** edsbevis for, at det er hjemmefødt
 hos ham.'
 (EL, 1300)

Endvidere har jeg frasorteret eksempler, hvor det finitte verbal mangler, fx pga. ellipse:

- (20) oc halft takæ hans børnæ. oc halft **han** mæth theræ stiyp mothær.
 'og halvdelen tager hans børn og halvdelen **han** med deres sted-
 mor'

'Og den ene halvdel tager hans børn, og den anden tager **han** med deres stedmor'
(FS, 1300)

Kun de pronomener er relevante, hvor pronomenet udgør et sætningsled. I (21) er *hanum* ikke et argument til *pløghær* ('pløge'), men indgår i en prædikativ forbindelse med *u witindæ* ('uvidende'), som forklarer, hvorfor pronomenet står sammen med participiet (og altså efter to NP'er):

- (21) Æn pløghær nokær man annærs manz hæfdh **hanum u witindæ**.
tha hauæ han sit ærfthæt for giorth.
'men pløjer nogen mand anden mands besiddelse **ham uvidende**, da have han sit arbejde forspildt'
'Men pløjer en mand en andens mands besiddelse **uden sit vidende**, da har han forspildt sit arbejde.'
(EL, 1300)

Eksempler, hvor pronomenet indgår i en sådan non-finit konstruktionstype, har jeg også frasorteret.

Der er synkretisme mellem nominativ og akkusativ i substantiver og pronomener. I (22) er fx hverken *kunugs umbuzman* eller *han* morfologisk entydigt markeret som subjekt eller (akkusativ-)objekt:

- (22) tha ma **kunugs umbuzman han** ey meræ kræftæ æn hanz houæthlot
'da må **kongens ombudsmand ham** ej mere kræve end hans hovedlod'
'da må **kongens ombudsmand** ikke kræve mere af **ham** end hans hovedlod'
(VL, 1300)

I praksis har det dog ikke været svært at afgøre sætningsledsfunktion på baggrund af indholdet i de allerfleste eksempler. Fx kan vi i et eksempel som (22) på baggrund af den sociokulturelle kontekst gå ud fra, at det er kongens ombudsmand, der kan kræve penge af en bonde, og ikke omvendt. I enkelte eksempler som fx (23) har det ikke været muligt at afgøre den syntaktiske funktion:

- (23) Æn særær **han han** swa at han liggær i siangæ æftær ællær berær,
 tha (...)
 'Men særer **han/ham** således at han ligger i seng efter eller slår, da
 ...'
 'Men særer eller slår **han ham** således, at han ligger i sengen der-
 efter, da ...'
 (JL, 1325)

Også sådanne uklare eksempler har jeg frasorteret.

Efter denne sortering havde jeg 3.148 forekomster tilbage. Disse dan-
 ner grundlaget for analysen i 3.4. Af de 3.148 forekomster er det i 966
 eksempler, at der også optræder en subjekt- eller objekt-NP efter det finitte
 verbal. Disse danner grundlaget for analysen i 3.3.

3.3. Resultater 1: NP'er og pronomener

Jeg har fundet 77 sætninger, hvor en subjekt-NP optræder efter et finit
 verbal og før et pronomen som i (22). Til sammenligning optræder sub-
 jekt-NP'en i 108 sætninger efter pronomenet som i (24). Er NP'en et ob-
 jekt, optræder det efter pronomenet i 780 eksempler som i (25) og kun i
 1 eksempel kunne man overveje, om objekts-NP'en optræder før et pro-
 nomen som i (26). Dette ene eksempel ville i så fald være et modbevis til
 hypotesen om generalisering (10):

- (24) bristær **hanum næfnd** þa bæri han iarn
 'brister **ham (obj) nævn (subj)** da bære han jern'
 'Brister **nævnet** for **ham**, da skal han bære jern, '
 (SL, 1300)
- (25) Læggær man thænnæ steen. a. døth lyk. tha tapær **han sin kraft**.
 'Lægger man denne sten på død krop, da taber **den (subj) sin
 kraft (obj)**.'
 'Lægger man denne sten på et lig, da taber **den sin kraft**.'
 (HS, 1300)
- (26) [kontekst: Men er der ingen ægtebørn, da tager slegfredbarnet, der
 blev tinglyst, arven efter faderen.]
 æn fangær **nokæt han af fathærns arf**. tha æruær thatæt æftær
 syskæn iauænt with athælkunæ børn.'

‘men får **noget han af faderens arv**, da arver det efter søskene lige med adel-kone (dvs. en ægteviet hustru) børn.’

‘Men får **det nogen arv efter faderen**, da arver det efter søskende lige med ægtebørn’

(JL, 1325)

Noget i (26) er en del af det diskontinuerte objekt *nokæt ... af fathærns arf* (‘noget af faderens arv’). Da det står før subjektspronomenet *han*, kunne det dermed ses som modeksempel til hypotesen. *Noget* er dog ikke nogen prototypisk NP og derudover står det dissocieret fra sit attribut (*af fathærns arf*). Endvidere er en (kontrast-)fokus-læsning af *han* oplagt: Paragraffen kontrasterer slegfredbørns rettigheder med ægtebørnenes. Det er derfor ikke et overbevisende modeksempel, og da det er det eneste mulige modeksempel, har jeg valgt at se bort fra det.

Tabel 1 sammenfatter resultaterne:

	NP>pron	pron>NP
SubjNP	77	108
ObjNP	0 (1)	780 ⁷

Tabel 1: Fordeling af position af NP-type relativt til pronomener

Jeg anser det dermed som sandsynliggjort, at middeldansk havde en subjektsplads, i og med subjekt-NP'er er den eneste NP-type, der kan stå mellem finit verbal og baggrundspronomen.

3.4. Resultater 2: Ikke-nominelt materiale før pronomener

I denne del præsenteres resultaterne for den ikke-nominelle del af analysen. I det hele taget er det meget sjældent (kun i 25 ud af 3.148 sætninger, hvor pronomener kan tolkes som værende placeret på letledspladsen), at der optræder andet end subjekter mellem det finite verbal og det første pronomener. Ved en gennemlæsning af de 3.148 sætning har jeg kun kunnet finde de følgende adverbialer:

7 Forskellen er signifikant (χ^2 -test: $p < 0.001$). P-værdien indikerer dog ikke andet, end at forskellen mellem subjekters og objekters position med al sandsynlighed ikke skyldes tilfældighed. Den statistiske test kan ikke endeligt afgøre, at det ikke i princippet er muligt, at objekter kan placeres for baggrundspronomen, men at det er yderst sjældent.

<i>ej</i> :	13x
<i>oc</i> ('og, også'):	7x
<i>atær</i> ('atter', 'igen'):	1x
<i>siden</i> :	1x
<i>e</i> ('altid'):	1x
<i>a hand</i> ('(sværge) på hånden'):	1x
<i>mæth næfnd</i> ('med nævning'):	1x

Adverbierne *ej*, *oc* ('og, også') og muligvis *atær* ('atter', 'igen') er fokusoperatore, dvs. gennem deres semantik er de med til at udpege fokus. Når pronomenet er placeret efter disse adverbier, kan vi derfor med en vis sikkerhed antage, at det er i fokus og dermed ikke placeret i baggrundsfeltet.

Pronomenerne i de resterende 4 eksempler kan betragtes som fokuserede eller tunge pronominalfraser. I (27) er pronomenet *hanum* udvidet med en relativsætning (*som steen hawer*) og dermed entydigt tungt og altså ikke placeret i letledspladsen i baggrundsfeltet:

- (27) ok gywe siden **hanum** som steen hawer then puluer
 'og give siden **ham** som sten har den pulver'
 'og giv så **ham**, der har galdesten, det pulver.'
 (LB 1450-1500, s. 35)

I (28) er pronomenet *hanum* nok fokuseret. Denne tolkning af eksemplet understøttes af Kromann & Iuuls oversættelse, hvor fokuset ekspliciteres med fokusoperatoren *både og*:

- (28) Hor sac ma ængiæn man giuæ manz kunæ num bonden siælf. Æn
 wil han sæctæ hennæ.
 tha weriæ sic mæth næfnd. **hanum** i gen oc biscop.
 'da værge sig med Nævn **ham** overfor og biskop'
 'Horsag må ingen mand rejse mod en mands kone uden bonden
 selv. Men vil han rejse sag mod hende, da skal hun værge sig med
 nævn, både mod **ham** og mod biskoppen.'
 (SjKL 1300)

Tolker man *i gen* ('igen, overfor') som postposition, kunne *hanum igen* også dreje sig om en PP. I så fald ville eksemplet ikke være et modeksekempel af syntaktiske grunde.

Også i (29) er det oplagt at tolke *hanum* som fokusbærer, da *hanum* kontrasterer med *den*, der i førsteomgang blev anklaget for mordet:

- (29) warthær man dræpin oc ængin man gar with. tha ma hin ær søkia wil nj mannum ofna hændær søkia mæth iærne. oc sithæn late han .j. ban sætia wil han sithæn nocro manne. a hand søkia tha swæri .a. hand **hanum** mæth tolf lagfastum mannum.
 'da sværge han på hånd **ham** med tolv lovfaste mænd'
 'Bliver en mand dræbt, og ingen tilstår, da skal sagsøgeren rejse jernbyrdssag mod ni mænd, og derefter skal han lade (drabsmanden sætte) i ban. Vil han derefter rejse sag mod nogen, da skal han sværge imod **ham** med tolv lovfaste mænd'
 (SkKL 1350)

(30) er det sidste eksempel, hvor jeg finder et adverbial, der ikke er en fokusoperator, før det første baggrundspronomen. Paragraffen har to aktører, en træll og trællens ejer. En fokustolkning er for så vidt en mulighed, da handlinger og pligtigheder af de forskellige aktører sammenlignes:

- (30) Hwat sum bondæn biuthær sin thræl at gøræ ællær rathær, anti bæriæ ællær hoggæ ær annæt nokæt at gøræ, hærwirkæ ællær bindæ nokær man ællær thylict, tha bötæ e **han** æmfullêlich sum han hafthæ thet syælf giorth
 'da bøde altid **han** lige.så.fuldt som han havde det selv gjort'
 'Det, som en bonde byder eller tilråder sin træll at gøre, hvad enten det er at slå eller hugge eller noget andet, at øve hærværk eller binde en mand eller deslige, det skal **han** altid bøde ligeså fuldt for, som hvis han selv havde gjort det.'
 (VL 1300)

Om end jeg mener, fokuslæsningen er en plausibel tolkning af eksemplet, medgiver jeg gerne, at en sådan fokuslæsning ikke er helt så entydigt som ved de øvrige eksempler.

Det tyder dermed på, at det ikke bare forholder sig på den måde, at subjekter er den eneste NP-type, der kan placeres mellem finit verbal og baggrundspronomen, men også at der ikke er andet materiale, der kan stå her.

Også i beslægtede sprog som fornsvensk (Berger 2022: 277-280) og mo-

derne tysk (Helbig & Buscha 2001: 485-6) lader det til, at subjekt-NP'er er den eneste NP-type, der kan optræde før baggrundspronomen.

Det skal understreges, at denne analyse uden videre er kompatibel med Heltofts analyse af det middeldanske centralfelt som et udtrykssystem, som primært koder informationsstruktur.

4. Diakrone konsekvenser for subjektsplassens udviklingshistorie

Analysen har konsekvenser for analysen af, hvordan subjektsplassen er opstået. Ifølge Heltoft (1995; 158-161; 2001) opstår subjektsplassen i forbindelse med opkomsten af subjekt-verbum katatakse, dvs. det forhold, at et finit verbal kræver et subjekt, og omtolkningen af subjektet som aktualsubjekt, dvs. som led i kodning af illokutionær ramme: Som aktualled er subjektets tilstedeværelse på subjektsplassen med til at udtrykke interrogativ illokution i modsætning til fx deklarativer i såkaldt dagbogsstil (jf. Hansen & Heltoft 2011: 1690-1):

- (31) – Hvad er klokken?
 – Aner det ikke.
 (Hansen & Heltoft 2011: 1691)

Svaret kan kun læses som deklarativ. Interrogativtolkning kræver et subjekt på subjektsplassen:

- (32) – Aner **du** det ikke?

Heltofts forklaring er en meget overbevisende forklaring på, hvorfor subjektets topologiske potentiale *reduces*, dvs. hvorfor subjektet skal stå sammen med det finitte verbal og ikke længere kan stå på en senere plads i sætningen (uden vikar på subjektsplassen eller forfæltet i hvert fald).

Problemet med denne forklaring er dog, at *opkomsten* af subjektsplassen prædaterer opkomsten af Heltofts betingende faktorer, som først opstår i løbet af middeldansk (Heltoft 2001: 199). Om end subjektsplassen ikke har præcis samme semantik, som den har i dag (den koder fx ikke aktualsubjekter), kan man ifølge min analyse regne med en subjektsplass igennem hele den middeldanske periode. Det er derfor ikke en ny subjektsplass, der opstår, men subjektet mister pladser, hvor det kunne pla-

ceres tidligere som fx den ikoniske fokusplads illustreret i (3). Med andre ord er det, vi mangler, en forklaring på, hvordan subjektsplassen opstår, altså hvad der fører til, at kun subjektet kan placeres mellem finit verbal og letledsplassen. Dette sker ifølge min analyse for middeldansk.

5. Afslutning

I denne artikel argumenterer jeg for, at man inden for baggrundfeltet i middeldansk kan regne med en subjektsplass. Her kan kun subjekter stå, og konstruktionen koder dermed NP'er, der placeres her, som subjekter. Analysen indikerer derudover, at man også kan regne med en letledsplass i middeldansk. Til sidst har jeg argumenteret for, at subjektsplassens opkomst stadig mangler en forklaring.

Om forfatteren

Lennart Westergaard, cand.mag. i lingvistik, ph.d.-studerende i nordiske sprog, Språk- och litteraturcentrum, Lunds Universitet.

Citerede primærkilder

EL=Eriks Sjællandske Lov (AM 455,12°) (1300), udg. Boeck, S.S. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk

FS=Flensborg Stadsret (Stb.2) (1300), udg. Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk

HS=Henrik Harpestreng: Harpestrengs stenbog (Sthlm. K4) (1480). Udg. af Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk

JL=Jyske Lov (NKS 295,8°) (1325). Udg. Jonathan Adams og Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk.

LB=Lægebog fra top til taa (D600) (1450-1500) (Tekstnet). Udg. af Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2015. tekstnet.dk

Luc = Lucidarius (AM 76, 8°) (1350). Udg. Af Carl Joakim Brandt. København: Det Berlingske Bogtrykkeri. Digitaliseret af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2024. tekstnet.dk.

SjT=Sjælens Trøst (Ups. C. 529) (1425). Udg. af Niels Nielsen (1937). København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund v., J. H. Schultz Forlag.

- SjKL=Sjællands Kirkelov (AM 455, 12°) (1300). Udg. af Boeck, S.S. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk
- SkKL=Skånske Kirkelov (NkS 66,8°) (1350) Udg. af Marita Akhøj Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk
- SL=Skånske Lov (AM 28, 8°). Udg. af Martin Sejer Danielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk
- VL=Valdemars lov (AM 455,12°) (1300) Udg. af Boeck, S.S. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021. tekstnet.dk

Litteratur

- Anthony, Laurence (2022): *AntConc* (Version 4.1.2) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. Tilgængelig på <https://www.laurenceanthony.net/software>
- Berger, Michael (2022): *Objekt i svenskans historia*. Lund: Lunds Universitet.
- Diderichsen, Paul (1941): *Sætningsbygningen i Skaanske Lov. Fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks*. København: Munksgaard.
- Diderichsen, Paul (1966[1943]): Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes. I: *Paul Diderichsen. Helhed og Struktur. Udvalgte sprogvitenskabelige Afhandlinger*. Anders Bjerrum et al. (udg.). København: C.E.G. Gads forlag, 52-63.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Syddansk Universitetsforlag.
- Helbig, Gerhard & Joachim Buscha (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
- Heltoft, Lars (1995): Grammatikaliseringprocesser i dansk syntakshistorie. I: *Sproghistorie i 90'erne*. Bente Holmberg (red.). København: Selskab for Nordisk Filologi, 125–168.
- Heltoft, Lars (2001): Recasting Danish subjects: Case system, word order and subject development. I: *Grammatical relations in change*. Jan Terje Faarlund (red.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 171-204.
- Heltoft, Lars (2003): Iconic and categorical focus systems in Scandinavian. I: *Structures of Focus and Grammatical Relations*. Jorunn Hetland & Valeria Molnár (red.). Berlin/Boston: De Gruyter, 41-86.
- Heltoft, Lars (2005): Ledsætning og letled i dansk. OV-rækkefølgens rester. I: *Grammatikalisering og struktur*. Lars Heltoft, Lene Schøsler & Jens Nørgård-Sørensen (red.). København: Museum Tusulanum, 145-166.

- Heltoft, Lars (2019): Syntaks. I: *Dansk Sproghistorie: Bøjning og bygning*. Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen, Laurids Kristian & Fahl (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 129-225.
- Kroman, Erik & Stig Iuul (1945): *Danmarks gamle love paa nutidsdansk*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993): Letledsreglen og lighedsreglen – Novation, ekspansion og resistens. I: *Jyske Studier*. Karen Margrethe Pedersen & Inge Lise Pedersen (red.). København: C.A. Reitzel, 199–218.